

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ - ΦΩΤΙΟΥ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

Η επιστολή — μελέτη που ακολουθεί δημοσιεύθηκε σε τέσσερα τμήματα (Α', Β', Γ, Δ'), στα φύλλα του «[Ορθοδόξου Τύπου](#)» στις 20 Μαρτίου, 30 Απριλίου, 20 Μαΐου και 10 Ιουνίου 1969.

Το όνομα προσώπου στο οποίο απευθύνεται δεν έχει σημειωθεί. Ήταν ο Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών (1967—1973).

Α.

Μετά την σύντομη επιστολή, που σας έστειλα προ καιρού σχετικά με την εκκλησιαστική μουσική, σας γράφω και τα παρακάτω, χωρίς σειρά, σαν πρόχειρες σημειώσεις, πού δεν έλαβα τον καιρό να τις συνδέσω. Κατά την υπόδειξη που είναι στο εξώφυλλο του βιβλίου σας «Παραδόσεις Ποιμαντικής»¹, το άνοιξα στις σελίδες 43 και 44. Στην πρώτη γράφετε τα παρακάτω: «Η εκκλησιαστική μουσική πρέπει να είναι πάντοτε κατανυκτική. Πρέπει, δηλαδή, η εκκλησιαστική μουσική να βοηθά τον προσευχόμενο στο να αισθανθεί κατάνυξιν εν τη καρδία αυτού. Εάν, είτε δι' ατάκτων μονοφώνων ψαλμάτων και των άτοπων λαρυγγισμών και φωνητικών επιδείξεων, είτε δια των κοσμικών χαρακτήρα εχουσών τετραφώνων εκτελέσεων, ο πιστός εμποδίζεται εις το να αισθανθεί την κατάνυξιν, εις την οποίαν αποσκοπούν τα νοήματα των ψαλλομένων, τότε η μουσική αυτή δεν είναι εκκλησιαστική, είναι κοσμική, ανεξαρτήτως του αν το μουσικόν κείμενον είναι παλαιόν ή είναι νεώτερον και η εκτέλεσις της είναι μονωδιακή ή τετράφωνος».

Στην άλλη σελίδα γράφετε: «Η εκκλησιαστική μουσική δεν είναι αυτοσκοπός, άλλ' είναι μέσον προς ωρισμένον σκοπόν. Και ο σκοπός είναι η υποβοήθησις των παρακολουθούντων την Θείαν Λατρείαν, ίνα αισθανθώσι την δέουσαν κατάνυξιν και ίνα καρπωθώσι τα εκ της συμμετοχής εις την Θ. Λατρείαν προσδοκώμενα, χάριν των πιστών, ευεργετήματα».

Κατ' αυτά, η μουσική δεν είναι αυτή καθ' εαυτήν εκκλησιαστική ή κοσμική, αλλά γίνεται αναλόγως με τη διάθεση και με τα γούστα εκείνου, πού την ακούει. Φτάνει να κατανύγεται. Με άλλα λόγια, αν ένας άνθρωπος είναι μαθημένος ν' ακούει τα πιο αντικκλησιαστικά τραγούδια, και το αυτί του δεν είναι σε θέση να καταλάβει τίποτε άλλο, και τύχει να λειτουργηθή σε μια εκκλησιά πού, αντί να ψέλνουν, τραγουδούν, και μάλιστα με τραγούδια από εκείνα, πού είναι συνηθισμένος αυτός ό άνθρωπος ν' ακούει, βέβαια θα «κατανυγή» κατά τη γνώμη σας, και κατά τη γνώμη του, δηλαδή θα νομίσει πώς αυτό πού νοιώθει είναι κατάνυξη, όπως θα πει πώς προσευχήθηκε, ενώ διεσκέδαζε. Κατά το μέτρο πού έχει μέσα του, έτσι θα τα μετρήσει. Άλλα, στ' αληθινά, τι σχέση θα χει αυτό πού θα ονομάσει «κατάνυξη», με την αληθινή κατάνυξη; Κι αυτό πού λέγει «προσευχή», με την αληθινή προσευχή; Καμιά. Δηλαδή, πάμε σύμφωνα με ό.τι έλεγε εκείνος ό αρχαίος φιλόσοφος:² «Μέτρον δε πάντων χρημάτων ό άνθρωπος». Στα αλήθεια, πολύ χριστιανικό ρητό, πάτερ μου! Ένας άγιος γράφει: «Να θεωρούμε τον Θεό όπως είναι

ό ίδιος, κι όχι όπως τον θέλει το μυαλό μας». Και επομένως, πρέπει να νοιώθουμε και τα του Θεού με τον ίδιον τρόπο.

Όσο για τη φράση, που γράφετε στη σελίδα 44: «Η εκκλησιαστική μουσική δεν είναι αυτοσκοπός, άλλ' είναι μέσον προς ωρισμένον σκοπόν», είναι, για μένα από κείνες τις δασκαλίστικες κοινοτοπίες πού δεν έχουνε κανένα νόημα, πού δεν λένε τίποτα, παρεκτός από το κουδούνισμα στο αυτί, πού αφήνουνε οι σοφές λέξεις: «αυτοσκοπός», κ.λπ. Γιατί, καμιά μουσική δεν είναι «αυτοσκοπός», μήτε η πιο πρωτόγονη, η πιο χυδαία, ή μόρτικη. Όλες οι μουσικές είναι μέσον!

Όσα γράφετε, έχω την ιδέα πώς σας τα εμπνέει η αγάπη που αισθανόσαστε στο κοσμικό πνεύμα, στο πνεύμα πού σας δηλητηρίασε τον καιρό πού σπουδάζατε στην Ευρώπη, και πού μένει μέσα σας.

Γιατί, αλλιώς, αν πάρουμε σαν βάση κι αυτά ακόμα πού λέτε παραπάνω στη σελ. 43 (και πού σας είπα πώς δεν τα παραδέχομαι καθόλου), κι αυτά λοιπόν αν τα πάρουμε σαν βάση, σας ρωτώ: «Γιατί, άπαξ είναι έτσι τα πράγματα, εσείς, ο Έλλην Ορθόδοξος, δεν κατανύγεσθε με την Ελληνική εκκλησιαστική μουσική, που την ακούσατε από παιδί, με την οποία συνδέετε την πρώτη γεύση πού πήρατε από τη θρησκεία κι από την εκκλησία, που είναι τέλος πάντων και αυτή καθ' εαυτήν λειτουργική, λατρευτική, αλλά προτιμάτε την ευρωπαϊκή τετραφωνία πού εκτός του ότι είναι ξένη, θεατρική, θυμελική, δεν είναι καν σημερινή, αλλά παλιωμένη, ντεμοντέ, όπως οι κορσέδες που φορούσανε οι γιαγιάδες μας; Γιατί; Γιατί, ανάμεσα σε δύο πράγματα, που δεν έχουν για σας ουσιαστική σημασία, αλλά είναι συμβατικά, γιατί, λέγω, μεταξύ αυτών των δυο, ή, καλύτερα, απ' αυτά τα δυο, δεν προτιμάτε την Ελληνική μουσική, αυτή, τέλος, που την είπανε Ελληνική, και πού την ακούγανε στην εκκλησιά οι προγονοί μας επί αιώνες, που και προσευχόντανε μ' αυτή, και μάλιστα όχι σε καιρούς σαν τους δικούς μας, που η ψυχή μας δεν πονεί και δεν κλαίει, όπως γινότανε κάτω από τη σκλαβιά του Τούρκου; Γιατί; Γιατί προτιμούμε τα πράγματα, που τρέφουν την ματαιοδοξίαν μας, τα πράγματα που είναι του γούστου «της καλής κοινωνίας», κι αυτά είναι τα «ευρωπαϊκά». Κατά βάθος, η Ορθοδοξία και οι τρόποι που εκφράζεται, είναι για σας ένας βάρβαρος, ένας ανατολίτικος, ένας βλάχικος Χριστιανισμός.

Μ' αυτά, θέλω να συμπληρώσω όσα, σας έγραψα στην προηγούμενη σύντομη επιστολή μου.

B.

Η μουσική είναι δύο ειδών (όπως και οι άλλες τέχνες), κοσμική και εκκλησιαστική. Η κάθε μία απ' αυτές μορφώθηκε από διαφορετικά συναισθήματα και διαφορετικές ψυχικές διαθέσεις και καταστάσεις. Η κοσμική εκφράζει κοσμικά, δηλ. σαρκικά συναισθήματα και πόθους, ας είναι αυτά και πολύ εκλεπτυσμένα πολλές φορές, (ρωμαντικά, αισθηματικά, ιδεαλιστικά κ.λπ.), γιατί, μ' όλα ταύτα, δεν παύουν να είναι σαρκικά. Πνευματικά είναι μονάχα τα θρησκευτικά, τα χριστιανικά, γι' αυτό κι η Εκκλησιαστική

μουσική, εκφράζει άλλες κινήσεις της καρδιάς, ολότελα, διαφορετικές από ό,τι εμπνέει και μορφώνει την κοσμική μουσική, εκφράζει δηλ. συντριβή, ταπείνωση, πόνο και λύπη («την κατά θεόν λύπην» του Παύλου, «ήτις μετάνοιαν αμεταμέλητον εις σωτηρίαν κατεργάζεται»), ή αίνον, ευχαριστίαν, άγιον ενθουσιασμόν. Ενώ η κοσμική μουσική, και αν είναι ακόμη και πλέον αγνή, εκφράζει σαρκικά συναισθήματα, ακόμα και όταν την εμπνέει ο πόνος και η θλίψις, «ή κατά κόσμον λύπη, κατά τον Παύλον, ήτις θάνατον κατεργάζεται». (Αυτά θα έπρεπε, πάτερ, να τα διδάχτούν άλλοι από σας και όχι ημείς οί κοσμικοί να γινόμαστε και με ντροπή, συμβουλάτορες των ιερωμένων).

Με αυτόν τον τρόπο μορφωθήκανε τα δυο είδη της μουσικής, η κοσμική, που φέρνει τη συγκίνηση (οποιαδήποτε σαρκική συγκίνηση), και η εκκλησιαστική, που φέρνει την κατάνυξη. Ο Χρυσόστομος μαστιγώνει με ιερή μανία τη θυμελική μουσική, «των εν τοις θεάτροις», «την των μίμων» πού θέλανε να εισάξουν στην εκκλησία κάποιοι της εποχής του, που αισθανόντανε «κατάνυξη» άπ' αυτή, ήγουν ψευτοκατάνυξη. Αλλοίμονο στους κανταδόρους αν φανερωνόταν καμμιά μέρα αυτός ο άγιος σήμερα, (καθώς κι όλοι οι άγιοι).

Στη Δύση υπήρχαν, κατά την παλαιά εποχή, και τα δύο αυτά είδη της μουσικής, όπως στην Ανατολή, και ξεχώριζε καθαρά το ένα από το άλλο. Το ίδιο συνέβαινε και στις άλλες τέχνες. Αλλά, με τον καιρό, εξωμοιωθήκανε μεταξύ τους, το profane έγινε ένα με το sacré, ως πού συγχωνευθήκανε ολότελα. Και σήμερα, εκτός από κάποια παλαιοφανή μέλη, που συνοδεύονται με αρμόνιο, η εκκλησιαστική μουσική, η καθ' αυτό εκκλησιαστική μουσική, χάθηκε από τη Δύση, όπως χάθηκε η λατρευτική εικονογραφία από τον καιρό της Ιταλικής Αναγεννήσεως. Και τώρα, πολλοί δυτικοί, ιερωμένοι και μη, θέλουνε να γυρίσουν πίσω στην κατά παράδοσιν εικονογραφία, και ποθούν, «ως έλαφοι διψώσαι» να έλθουν για να πουν από τις καθαρές και γνήσιες πηγές.

Κι εμείς, οι προκομμένοι, τώρα, ίσα ίσα, που αυτοί οι άνθρωποι έρχονται σε μας, δηλ. στην αρχαία παράδοση μας, για να αναβαπτιστούν και να γευθούν «Το ύδωρ το αλλόμενον», ομολογούντες, πως δεν βρίσκουν καμμιά ουσία στα παραμορφωμένα δικά τους, τώρα, λοιπόν, εμείς βρήκαμε τον καιρό να πιθηκίζουμε, σε όλα τα εκκλησιαστικά, με την Δύση, τη φτωχή και πνευματικά παραστρατημένη Δύση.

Η λειτουργική, λοιπόν, μουσική διατηρήθηκε μοναχά στην Ανατολική Εκκλησία, και υπάρχει έως σήμερα: «Ευλαβέστεροι γαρ και χριστιανικώτεροι οι προς Ανατολάς».

Γ.

Χαρακτήρ της Βυζαντινής ή λατρευτικής Μουσικής

Είναι λατρευτικός, λειτουργικός, αναγωγικός, ανάγων δηλ. από σαρκός εις το πνεύμα. Η Ορθόδοξος υμνωδία είναι «μουσικός λόγος». Η μουσική δεν συνοδεύει τον λόγο, για να τέρψει την ακοήν των ακροατών (οπότε και εξουδετερώνει τον λόγον), αλλά για να τον

τονίσει, οπότε η Βυζαντινή μουσική είναι *τονισμός του λόγου*. Για τούτο είναι και μονοφωνική, καθορίζουσα τις λέξεις σαφώς. Η πολυφωνία (τετραφωνία) είπαμε ότι δεν τονίζει τον λόγο, αλλά τον καταπνίγει. Αυτή είναι η αιτία, που αυτή η μουσική υπάρχει στο μελόδραμα, επειδή σε αυτό στις όπερες, ο λόγος δεν ενδιαφέρει καθόλου τον ακροατή, γιατί, άλλως τε, είναι όλο έννοιες βλακώδεις και ανόητες, τα λεγόμενα «λιμπρέτα», που και όσοι αγαπούν αυτό το αισθηματικό είδος της μουσικής, κι αυτοί ακόμα δεν αισθάνονται καμιά όρεξη να ακούσουν τις ανυπόφορες κοινοτοπίες, πού λέγει ο ηθοποιός: «Έχω σπαθί στο πλευρόν και εις τον πύλον πτερόν!!» κ.τ.τ. Το ίδιο συμβαίνει και στην Παπική εκκλησία. Κι εκεί ο εκκλησιαζόμενος αδιαφορεί για το κείμενο, για τον «λόγο», επειδή του είναι ακατανόητο, έτσι κι αλλιώς, άπαξ είναι γραμμένο στα λατινικά. Σε μας όμως ο λόγος είναι εκείνος που μας ενδιαφέρει (όπως γράφετε κι εσείς), και η μουσική μας είναι *τονισμός του λόγου* (κι όχι αυτοτελής, όπως στη Δύση). Σε μας λόγος και μουσική είναι ένα πράγμα.

Στη χριστιανοσύνη, μόνον οι τέχνες που μορφωθήκανε από ευλαβή ελατήρια, από τα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού, και δώσανε έκφραση στην πνευματική ουσία της θρησκείας, μονάχα αυτές οι τέχνες είναι λατρευτικές, δηλαδή πνευματικές, με την έννοια που δίνει στο πνευματικό η θρησκεία. Τέτοιες ήτανε «αι ωδαί αι πνευματικά», που γράφει ο Παύλος. Όλες οι λατρευτικές τέχνες εκφράζουν το ίδιο πράγμα, η αρχιτεκτονική, η υμνωδία, η εικονογραφία, η ποικιλτική, ακόμα και η γραφή (το γράψιμο), το βάδισμα, και γενικά οι κινήσεις και χειρονομίες των ιερέων, το χτύπημα της καμπάνας, κλπ.

Και ότι αυτές οι τέχνες είναι όντως, μοναδικής πνευματικότητας, το νοιώσανε και πολλοί ξένοι, μάλιστα ιερωμένοι, που τα αισθητήρια τους έχουν μορφωθεί, εκ νεότητός των, διαφορετικά από τα δικά μας. Και εν τούτοις, ομολογούν, ότι αισθάνονται κατάνυξη από τις δικές μας εικόνες και τη δική μας ψαλμωδία, όταν βέβαια εκτελούνται από εμπνευσμένους και ευσεβείς τεχνίτες. (Ο μεγάλος σύνδεσμος του Νέου Κόσμου «The Catholic Art Association», με πρόεδρο τον πατέρα Phelan, με υπεχρέωσε ευγενώς να δεχθώ το χρυσούν μετάλλιον του Συνδέσμου, τιμώντας με γιατί αγωνίζομαι για τας κατά παράδοσιν εκκλησιαστικές τέχνας, που παραμορφωθήκανε, κ.λ.π. Πιστεύω να μπορέσω να σας εσωκλείσω ένα απόκομμα της «Καθημερινής» πού διαλαμβάνει γι' αυτή τη βράβευση).

Να, λοιπόν, ότι δεν είναι συμβατική η αξία των λειτουργικών τεχνών, αλλά αληθινή, πέραν από τις περιορισμένες αντιλήψεις, πού χρωστούνται στην ανατροφή, στη συνήθεια, στο γούστο, αφού και αλλόδοξοι ομολογούν πως αναγνωρίζουν ότι αυτές οι τέχνες (της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας) αντικατοπτρίζουν το πνεύμα του Ευαγγελίου, και για τούτο ανεβάζουν τις ψυχές τους ψηλά, απάνω από τούτον τον κόσμο. Και πως μπορούσε να γίνει αλλιώς, αφού οι τέχνες αυτές μορφώθηκαν από αγιασμένες καρδιές, που νοιώθανε βαθιά το λειτουργικό στοιχείο στον λόγο και στη μουσική, όπως π.χ. το «Πάσαν την βιωτικήν αποθώμεθα μέριμναν», ή το «Αινείτε τον Κύριον εκ των

ουρανών» κ.λ.π.; Η λειτουργική μουσική είναι φυσική μουσική στολή, του λειτουργικού λόγου. Γεννηθήκανε μαζί, και είναι ένα και το αυτό πράγμα. Πώς μπορεί να νοηθεί άλλο ντύσιμο σε ένα αρχαίο κείμενο, άλλο από εκείνο που υπήρξε δικό του ανέκαθεν, συμφυές μ' αυτό;

Μη λέτε, λοιπόν, κάποια πράγματα ανάξια της παιδείας που έχετε. Ουσία και έκφραση έχουν απόλυτη και ακριβέστατη ανταπόκριση, όπως το αντικείμενο με το αντικατόπτρισμά του, και περισσότερο ακόμα μάλιστα, προκειμένου για πράγματα του πνευματικού κόσμου.

Το βαθύ και αποκαλυπτικό πνεύμα της Χριστιανικής θρησκείας και τα μυστήρια της, δεν ήτανε δυνατόν να τα εκφράσουν πιστώσ και αξίως, παρά μοναχά αυτές οι τέχνες που λέγονται λατρευτικές και πνευματικές, και που μορφώθηκαν από αυτό το ίδιο πνεύμα. Μοναχά και αποκλειστικά αυτή η μουσική (για να μιλήσουμε για τη μουσική χωριστά), και καμμιά άλλη μουσική, μοναδικώτατα, εκφράζει το πνεύμα της θρησκείας μας, γιατί μοναχά αυτή έχει απόλυτη και ακριβέστατη ανταπόκριση μ' αυτό. Καμμιά άλλη. "Όπως υπάρχει μόνον μια καθολική και αποστολική Εκκλησία (δυστυχώς κάποιοι από μας δέχονται και άλλες, αντίθετα με το σύμβολον της Πίστεως), πού μέσα σε αυτή είναι σφραγισμένο αυτό το πνεύμα, έτσι μόνον μία είναι και η μουσική, που εκφράζει την ουσία του πνευματικού περιεχομένου της. Αυτό το μαρτυρούν, το ξαναλέγω, κάποιοι άνθρωποι, που η πνευματική κατάρτιση τους κι η φυλετική κι άλλη κληρονομικότητα τους, δεν έχει καμμιά σχέση με τα δικά μας: «Το πνεύμα οπού θέλει πνεί», και μεταλαμπαδεύεται στις ψυχές με τους ήχους πού εμόρφωσε το ίδιο το Πνεύμα, φωτίζοντας τις ψυχές των αγίων υμνωδών. Ενώ, την άλλη μουσική, πού λέτε πως κι εκείνη είναι κατάλληλη για προσευχή, την κάνανε οι διάφοροι μουσικοσυνθέται της Δύσης, που δεν είχανε την παραμικρά ιδέα περί λειτουργικού στοιχείου και κατανύξεως. Πολλοί νομίζουν, ότι η συναισθηματική μουσική του Μπαχ είναι εκκλησιαστική, λατρευτική, όπως κι οι θρησκευτικοί πίνακες του Τιτσιάνου ή του Γκρόνεβαλντ ή του Κράναχ! Τι ανίδεοι που είναι απ' αυτά τα πράγματα!

Δ.

Πως, λοιπόν, μπορούμε, εμείς οι Έλληνες Ορθόδοξοι, να προτιμούμε την ευρωπαϊκή τετραφωνία, όταν Ευρωπαίοι και Αμερικανοί, κληρικοί και λαϊκοί, τιμούν τη δική μας εκκλησιαστική μουσική σαν την πλέον ιεροπρεπή και τη μόνη, που γεννά την κατάνυξη, και που θέτει «πνευματικές αναβάσεις» στην ψυχή τους; Αυτό θα πει, ή ότι χάσαμε την πνευματική ακοή μας, ή ότι το πνεύμα του κόσμου τούτου μας έχει ζαλίσει τόσο, ώστε να νοιώθουμε το πικρό γλυκό και το ψέμμα για αλήθεια, κατά τον Προφήτη.

Η μουσική, που εμόρφωσε η Εκκλησία μας, έχει το ιερατικό ύφος και τον πνευματικό χαρακτήρα που έχει και ο λόγος της, καθώς και η τελετουργική εμφάνιση, που έχουν όλα της, ο ναός, η εμφάνιση των ιερέων της, τα εικονίσματα, τα σκεύη, κ.λ.π. Τι καθόσαστε και

λέτε, πως φθάνει να κατανύγεται ο πιστός, κι ας είναι όποια μουσική θέλει. Δηλαδή, οι νέγροι ειδωλολάτρες νοιώθουν τους θεούς τους με τα ταμ — ταμ και με τους χορούς τους. Κι αν βαφτιστούν και γίνουν χριστιανοί, και διδαχθούν το Ευαγγέλιο, πρέπει να μην αντικαταστήσουμε το ταμ — ταμ με τη μουσική της νέας, αληθινής, θρησκείας πού μνηθήκανε, αλλά να τους αφήσουμε να κατανύγωνται με τον πατροπαράδοτο τρόπο, που «κατενύγοντο» τότε που κάνανε τις ανθρωποθυσίες στα είδωλα τους!

Εκκλησιαστική και κοσμική μουσική είναι δύο πράγματα ολότελα ξένα το ένα από το άλλο, όπως η φύση της κατάνυξης είναι ολότελα άλλη από τη φύση κάθε άλλης συγκίνησης. Κατάνυξη είναι η κατάσταση του αληθινού πιστού, που νοιώθει να απηχούν μέσα του τα λόγια του Χριστού και των αγίων με τον μυστικόν χαρακτήρα που έχουν αυτά τα λόγια, κι όχι όπως θέλουμε εμείς, για να ευχαριστιούνται τα σαρκικά αυτιά μας. Γιατί, μ' αυτόν τον τρόπο, θα τα κάνουμε όλα υποκειμενικά, όπως είπα παραπάνω, και τότε δεν θα μείνει μήτε Θεός, μήτε αλήθεια, μήτε θρησκεία, μήτε τίποτα. Όλα θά σκεπαστούνε από το σκοτεινό πέπλο της Μάγias του Βουδισμού, δηλαδή της αυταπάτης.

Η Ορθοδοξία (δηλαδή ο γνήσιος Χριστιανισμός), είναι πολύ απλή και ευκρινής σε όλα, όπως ο λόγος του Χριστού, που μας γλύτωσε από τη ματαιότητα της φιλοσοφίας της «κενής απάτης» που λέγει ο Απόστολος Παύλος. Δεν έχει ρωμαντικές ομίχλες και αίσθηματολογίες που μ' αυτές θαμπώσανε το κατακάθαρο κρύσταλλο του Χριστιανισμού, οι θολές διάνοιες των θεολόγων της Δύσης. Οι εκκλησιαστικές τέχνες της Εκκλησίας μας είναι ο κρυστάλλινος καθρέπτης που καθρεφτίζει καθαρά και ζωηρά το πνεύμα του Ευαγγελίου. Σε τί χρειάζονται οι επιστημονικές αναλύσεις κι οι ατελείωτες θεωρίες απάνω στη θρησκεία του Χριστού, που τις κατήργησε, αποκαλύπτοντας την απλή και καθαρή αλήθεια;

Τούτη τη μουσική πήραμε από τους εύλαβείς πατέρας μας, μαζί με την πίστι μας ήπιαμε από την ίδια φλέβα, πού ήπιανε κι εκείνοι, καθώς και, παλαιότερα, οι άγιοι.

Είσαι Ορθόδοξος Χριστιανός; Πιστεύεις ατράνταχτα στη θρησκεία που επήρες από τους προγόνους σου; Ε, τότε θά την αγαπήσεις περισσότερο από κάθε πράγμα, και μαζί μ' αυτή θα αγαπήσεις κάθε τι που είναι δεμένο μ' αυτή την πίστι. Θα το αγαπάς κι εκείνο, όπως την πίστι σου, ακόμα κι αν όλη η οικουμένη σου λέει πως δεν είναι καλό.

Ο ορθοδοξότατος λαός μας ζει και πεθαίνει, ξέροντας σαφέστατα τί είναι Ορθόδοξο και τί «φράγκικο». Ποιός, απ' αυτόν τον λαό, γνωρίζει τη δογματική διαφορά μας από τους παπιστές, το Fillioque κ.τ.α.; Και μ' όλα αυτά, ο λαός όλα τα γνωρίζει μ' έναν τρόπο μυστικόν, γιατί την ζει την Ορθοδοξία, «εν αυτή ζει και κινείται και εστίν». Είναι «ουχί μαθών, αλλά παθών τα θεία». Κι από που διδάχθηκε αυτή τη ζωντανή πίστη, ώστε από τα σπλάγχνα του να γεννιούνται Άγιοι; Από κανέναν σοφόν θεολόγο; Όχι, αλλά από τη λατρεία, από την εξωτερική μορφή της Εκκλησίας, από τις εικόνες, από τη ψαλμωδία, από την εξωτερική όψη των ιερέων μας, από το σχήμα του ναού, από τα σκεύη, από κάθε τι,

τέλος, που εκφράζει το πνεύμα της Ορθοδοξίας, δηλ. από αυτά που σεις τα θεωρείτε τύποις χωρίς μόνιμη και ουσιαστική σημασία, που τα νομίζετε συμβατικά, ενώ είναι αιώνια, ή μόνη και ακριβέστατη έκφραση του πνευματικού θησαυρού της πίστης μας.

Μ' αυτή την Ορθοδοξία μέσα στα στήθη τους μαρτυρούσανε οι μάρτυρες, οι περισσότεροι αγράμματοι, που γεμίσανε με τα μαρτύρια τους το «Νέον Μαρτυρολόγιον» (αφήνω τους αρχαίους). Ποιός μαθητής σας, ποιός μαθητής των «αγίων» Χάρνακ, Μπάουερ, κλπ. θα πήγαινε να του κόψουν το κεφάλι οι εχθροί της πίστης, και να φωνάζει το μόνο που έμαθε να πιστεύει, «Χριστιανός γεννήθηκα, Χριστιανός θα αποθάνω! Χτύπα δια την πίστιν!»;

Η θεωριομανία και η προσκόλλησι στον ορθολογισμό, που τυφλώνει τα ψυχικά μάτια «των κατοικούντων εν σκότει και σκιά θανάτου», έχει παραμορφώσει την Ελληνική και Χριστιανική καρδιά πολλών, που πήγανε ζητώντας την ανύπαρκτη «θεολογική επιστήμη». Την έχει δηλητηριάσει, χωρίς να το καταλάβουνε, οι δυστυχείς. Αναγνωρίσανε για δασκάλους μας λαούς βαρβάρους, που ο θεός που λένε πως λατρεύουν είναι «αραιόν νέφος ομίχλης», μια έννοια, που την έπλασε το χωματένιο μυαλό τους, και που τον υμνούν με υστερικά τραγούδια, ή με άγριες πολεμόχαρες φωνές, όπως κάνανε οι ιερείς του Βάαλ.

Στην Εκκλησία μας όλα είναι αρμονικά μεταξύ τους, όλα έχουν μίαν απόλυτη ενότητα. Όλα εκφράζουν το ίδιο πράγμα. Σεις όμως πώς μπορείτε να βάζετε στο ναό, χωρίς να ενοχληθείτε, εικόνες ιταλικής αναγεννήσεως ή και χειρότερες τις λεγόμενες «Saint Sulpice», τετραφωνική μουσική της ρωμαντικής εποχής, σκεύη με τους σημερινούς ελεεινούς αυτοσχδιασμούς, πολυέλαιο και καντήλια ηλεκτρικά στυλ Art nouveau ή ροκοκό, στασίδια κλασικού ρυθμού, άμφια με κλάδες μπαρόκ, κλπ. ενώ τα κείμενα που τραγουδιούνται a la Italiana, είναι σε αρχαία ελληνική γλώσσα, πολλά απ' αυτά ιαμβικά, με ευκτικές, με δυϊκούς, κλπ; Με άλλα λόγια, πώς δεν φρίττετε απ' αυτή τη φρικτή χαλδαϊκή ασυναρτησία και τυμπανοκρουσία, που ίσως χρειάζεται «μεγάλην ευρύτητα πνεύματος», για να μην πω «απίστευτον αναισθησίαν», για να μπορεί κανείς να «κατανύγεται» απ' αυτή, και μάλιστα να έχη το αφελές θράσος να την παρουσιάξη σαν υπόδειγμα Ορθοδόξου ναού!

Πριν από το σχίσμα, στα χρόνια των πρώτων Πατέρων, στο Μιλάνο, παραδείγματος χάριν, προσκυνούσαν τις ίδιες εικόνες που προσκυνούσαν στην Καππαδοκία ή στην Αίγυπτο, και στην Καλαβρία, στην Ισπανία, στη Μάλτα, στη βόρειο Αφρική, ψέλνανε όπως ψέλνανε στην Αντιόχεια, στην Πέργαμο και στην Έφεσο. Όπως η θρησκεία είχε οικουμενικό χαρακτήρα, κι η λατρεία κι η τέχνη, ήτανε κι αυτή μία, οι τρόποι που εκφραζότανε ήτανε παντού οι ίδιοι.

Ένας Ορθόδοξος και ευλαβέστατος συγγραφέας³, όχι Έλληνας, γράφει κάπου: «Το να μη νοιώθουμε πια την ουσία της λειτουργικής τέχνης προέρχεται από τη βαθειά

πνευματική παρακμή μας. Το πνεύμα των ανθρώπων της εποχής μας, ακόμα και των πιστών, κατάντησε υλικό και εγκόσμιο, και παραμορφώθηκε μέσα τους η ιδέα της Εκκλησίας και της λειτουργίας. Μπορούμε να πούμε πως, γενικά, από την πνευματική ζωή, δεν βλέπει πια κανείς παρά μοναχά την ηθική πλευρά της.... Τα στοιχεία που συγκροτούν τη θεία λατρεία μας, ο λόγος, η υμνωδία, η εικόνα, η αρχιτεκτονική, ο φωτισμός, κλπ. — δεν μπορούμε πια να νοιώσουμε πως όλα συντελούν σ ένα πράγμα. Τώρα το καθένα τραβά το δικό του δρόμο... το δυστύχημα στην εποχή μας είναι το ότι το προσωπικό γούστο κατάντησε παντού το κριτήριο μέσα στην Εκκλησία, αφού χάθηκε το αντικειμενικό κριτήριο».

1. Θεσσαλονίκη 1961
2. Πρωταγόρας
3. Ο Ρώσος αγιογράφος και εικονολόγος Λεωνίδα Ουσπένσκυ